

CHIG‘ATOY ULUSI TARIXIY GEOGRAFIYASI

Matniyozov Sarvarbek Sanatbek o‘g‘li

Ma‘mun Universiteti NTM o‘qituvchisi,

Email: sarvarbekmatniyozov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mo‘g‘llar bosqinidan so‘ng Movorounnahr va Xurosonda tashkil topgan Chig‘atoy ulusi tarixiy geografiasiga oid ma‘lumotlar beriladi. Davlat chegaralari, hududi va ularning o‘zgarib borishi, yirik markazlar, ma‘muriy boshqaruvi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Chingizxon, Rashiddin, bosqoq, dorug‘a, qavchin, barlos, Zanjirsaroy, Nasaf, malik, sadr.

ANNOTATION

This article provides information on the historical geography of the Chigatai tribe, which was formed in Movorunnahr and Khorasan after the Mongol invasion. State borders, territory and their changes, large centers, administrative management are analyzed.

Key words: Genghis Khan, Rashiddin, Bosgok, Daruga, Kavchin, Barlos, Zanjirsarai, Nasaf, Malik, Sadr.

Ma‘lumki 1219-1221-yillarda Chingizxon boshchiligida mog‘ullar qo‘shini Xorazmshohlar davlatiga yurish qildi. Mo‘g‘ullar istilosidan so‘ng Movarounnahr, Xorazm, Xurosonning gullab-yashnagan dehqonchilik vohalari tamomila inqirozga uchradi. Sharqda mashhur shaharlar, jumladan Samarqand, Buxoro, Urganch (Gurganj), Xo‘jand, Marv, Termiz, Balx, Nishopur va boshqa shaharlar xarobazorga aylantirildi.

Mo'g'ullarning O'rta Osiyoga (Movarounnahr va Xurosonga) nisbatan amalga oshirilgan bosqini haqida bir qator tarixiy manbalarda ma'lumotlar mavjud. Ulardan Ibn al-Asiming «Al-komil fit-tarix» («Mufassal tarixi»), Shahobiddin Muhammad an-Nasaviyning «Siyrat as-sulton Jaloliddin Mankburni» («Sulton Jaloliddin Manguberding hayot tafsiloti»), Atomalik Juvayniyning «Tarixiy jahongushoy» («Jahonni fotihi tarixi»), Fayzulloh Rashididdin Hamadoniyning «Jome at-tavorix» («Solnomalaming jamlanishi»), Hamidulloh Qazviniyning «Tarixi go'zida» («Saylanma tarix») asarlari ayniqsa katta ahamiyatga ega.

Chingizxon tiriklik vaqtidayoq o'z o'g'illariga mulklarini ulus qilib bo'lib berishni boshlagan edi. 1207-yildayoq katta o'g'li Jo'jiga Selenga daryosidan Irtishgacha bo'lgan yerlar mulk etib berilgan edi. Chingizxon o'limidan oldin boshqa o'g'illariga ham turli zabt etilgan yerlarni ulus qilib berdi. Janubiy Sibirdan Xorazm va Darbandgacha bo'lgan yerlar katta o'g'li Jo'jiga, Oltoy tog'larining janubiy sarhadlaridan to Amudaryo va Sindgacha bo'lgan yerlar ikkinchi o'g'li Chig'atoyga, Xitoy va Mo'g'uliston voris qilib belgilangan uchinchi o'g'il O'gedey(O'qtov)ga berildi. 1227-yilda Chingizxon vafot etganida, uning imperiyasi Kaspiy dengizidan Manjuriyaga qadar cho'zilgan edi. Bu hudud uning o'g'illari o'rtasida bo'linib, hammasi Buyuk Xon hukmronligi ostida bo'lgan. Rashididdinning ma'lumotiga ko'ra, Chingizxon vafotidan so'ng Chig'atoyga 4000 ta askar tekkan ekan. Ularning boshliqlari o'z navbatida barlos, jaloyir, qavchin va orlot kabi qabilalaridan bo'lgan. Ibn Arabshohning yozishicha, qavchinlar Amudaryo shimoli, Buxoroning Sharqiy tomonlarida, barloslar Qashqadaryo vohasida, orlotlar Afg'oniston shimolida joylashgan. Shu tariqa XIII asr boshlaridayoq Chig'atoy tasarrufiga berilgan Movarounnahr, Yettisuv va Sharqiy Turkistonda Chig'atoy ulusi tashkil topdi. Bu davlat XIV asrning 40-yillariga qadar yashaydi. Chig'atoy ulusi yoxud Chig'atoy xonligi – Mo'g'ul imperiyasidan so'ng Chingizxonning ikkinchi o'g'li Chig'atoyxon va uning vorislari hukmronlik qilgan yerlarni o'z ichiga olgan mo'g'ul ulusi. XIII asr oxirlarida xonlik o'zining eng yuqori cho'qqisi chiqqanida Orol dengizining janubida Amudaryodan to hozirgi Mo'g'uliston va Xitoy chegarasidagi Oltoy tog'larigacha

cho‘zilgan. Chig‘atoy ulusidagi mo‘g‘ullar o‘zlarining boshqaruv tarzida asosan ko‘chmanchi bo‘lib qolishgan va XV asr oxirigacha shahar markazlarida o‘rnashishmagan. Chig‘atoy ulusidagi mo‘g‘ullar Movarounnahr va Tarim havzasidagi shahar aholisi ustidan hukmronlik qilganlar.

Chingizxon tiriklik vaqtidayoq xorazmlik taniqli savdogar, mo‘g‘ullar xizmatida anchadan beri faoliyat ko‘rsatayotgan Mahmud Yalavochni Movarounnahr noibi etib tayinlashini bildirgan edi va u tez orada Movarounnahr noibi etib tayinlanadi. Uning qarorgohi esa Xo‘jand shahrida joylashadi. Uning ixtiyorida mo‘g‘ullarning tayanchi bo‘lgan soliq yig‘uvchi mo‘g‘ul bosqoqlari, mahalliy hokimlar, dorug‘alar – harbiy ma’murlari bor edi.

Mo‘g‘ul xonlari o‘rtasida oliy hukmdorlik uchun kurashlar buyuk xoqon Guyukxonning (1246-1249) o‘limidan so‘ng avj oladi. 1251-yili hokimiyat tepasiga Botuxon va Berkaxonlarning qol‘lab-quvvatlashlari bilan Tulining to‘ng‘ich o‘g‘li Munqa (Munke)(1251-1259) ulug‘ xon sifatida saylanadi. U dastlab Chig‘atoy ulusini mulk sifatida tugatadi va uni Botuxon bilan bo‘lib oladi. Keyinchalik Munqaning o‘limidan so‘ng Chig‘atoyning nevarasi Olg‘uxon (1261-1266) Oltin O‘rdaga qarshi kurashib, Chig‘atoy ulusini qayta tiklashga muvaffaq bo‘ladi. Movarounnahr madaniy o‘lkasi bilan yaqin aloqa o‘rnatib, o‘troq hayot kechirishga intilgan Chig‘atoy xonlaridan biri Kebekxon (1309, 1318-1326) bo‘ldi. U butunlay Movarounnahrda ko‘chib kelib, o‘z qarorgohini Nasaf shahri yonida barpo etdi. Keyinchalik bu saroy o‘rnida yangi Qarshi shahri yuzaga keldi. Kebekxon davlatni idora etish, uning ma‘muriy tuzilishini qayta tashkil etish, iqtisodiy hayotni tartibga solish maqsadida ikki xil: ma‘muriy va moliyaviy islohot o‘tkazdi. Ma‘muriy islohotga ko‘ra mahalliy tuzilmalar tumanlarga, viloyatlarga aylantirildi. Mahalliy hokimlar- maliklar, sadrlarning o‘rinlari turkiy-mo‘g‘ul urug‘ boshliqlari qo‘liga o‘tdi. Noiblik esa merosiy bo‘lib qoldi. Bu islohot davlatni birmuncha mustahkamlashda o‘zining ijobiy samarasini berdi. Chig‘atoy xonlarining so‘nggi vakillaridan biri Qozonxon (1343-1346) markaziy xon hokimiyati kuch-qudrati ta‘sirini ko‘tarib, ichki siyosatda Kebekxon yo‘lini tutishga harakat qildi, ko‘chmanchilarga qarshi kurash olib borib,

Qashqadaryo vohasida hatto ularga qarshi tayanch markazi etib Zanjirsaroy qasrini ham barpo etgan edi. Qozag'on boshchiligidagi bir guruh tarafdorlari 1346-yili fitna natijasida Qozonxonni o'ldirishga muvaffaq bo'lishdi. Qozag'on amir unvonini olib, davlat boshqaruvini o'z qo'lga oldi. Movarounnahr Qozag'on davridayoq bir necha yarim mustaqil qismlarga bo'linib ketdi.

Chig'atoy ulusi XIII-XIV asrlarda mavjud bo'lib ravnaq topgan davrda Orol dengizining janubida Amudaryodan to hozirgi Mo'g'uliston va Xitoy chegarasigacha cho'zilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

- 1.Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi, I kitob. Toshkent: «Donishmand ziyosi» 2021. - 624 b.
2. Saidboboyev Z. Tarixiy geografiya. T.: Noshir, 2010 - 224 b.
3. Ibn al-Asir. Al-komil fit tarix. - Toshkent: " O'zbekiston", 2006.
- 4.Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т. 1. - М., 1963.
5. Давидович Е.А. Денежное хозяйство Средней Азии после монгольского завоевания и реформа Масудбека (XIII в).-М., 1972.